

KATARZYNA CHROBAK

Uniwersytet Wrocławski

Od alegorii do eschatologii w utworze Jana Karafiáta *Broučci: Pro malé i velké děti*

Czeska literatura dla dzieci i młodzieży w XIX oraz na początku XX w. stanowiła obszar prób i doświadczeń. Owe eksploracje zmierzały zarówno do poszerzania kręgów tematycznych, wykorzystywanych gatunków literackich, jak i do coraz dokładniejszego precyzowania odbiorcy utworu literackiego. Wczesna XIX-wieczna twórczość adresowana specjalnie do najmłodszych albo stanowiła zjawisko incydentalne, albo była naznaczona piętnem dydaktyzmu i moralizatorstwa. Poza „poważną” twórczością, która powstawała z myślą o dojrzałym czytelniku, ale – ze względu na tematykę oraz folklorystyczny charakter utworów – trafiała do dzieci, wypełniając tym samym lukę między literaturą dla dzieci a literaturą dla dorosłych (Božena Němcová, Karel Jaromír Erben, Alois Jirásek), zaczęły się kształtować dwie inne linie rozwojowe literatury pisanej z myślą o małych odbiorcach. Pierwsza linia, reprezentowana przez generację młodszych twórców, nawiązywała do ogólnych tendencji literackich przełomu XIX i XX w. Obecność dziecięcego bohatera literackiego czy nowatorski sposób obrazowania można odnaleźć chociażby w twórczości poetyckiej Josefa Václava Sládka lub Karla Václava Raisa. Druga linia, ukształtowana pod wpływem preromantyzmu i romantyzmu, była zdominowana przez twórców starszej generacji. Nawiązywała głównie do tradycji narodowej, eksponując przede wszystkim treści rodzime. Model bajki dydaktycznej inspirowanej folklorem odnajdziemy w twórczości Františka Douchy lub Karla Aloisa Vinařického. Jednak autorem pierwszej książki dla dzieci, nadal utrzymanej w tonie tradycjonalizmu, lecz zdecydowanie wyróżniającej się oryginalnością na tle wcześniejszych prób literackich z tej dziedziny, stał się twórca, którego pisarstwo należałoby zaliczyć do nurtu teologicznego.

Jan Karafiát (1846–1929), autor utworu *Broučci: Pro malé i velké děti*¹, był czeskim pastorem ewangelickim i prozaikiem. Urodził się na pograniczu Czech i Moraw, w Jimramovie, w rodzinie o silnych tradycjach ewangelickich. Wuj Jana, Václav Karafiát, był ewangelickim księdzem, studiował w Pressburgu (niemiecka nazwa Bratysławy) z Františkem Palackim. Mimo że rodzinę państwa Karafiátów zaliczano w miasteczku do zamożniejszych, dzieciństwo Jana oraz jego rodzeństwa upłynęło w dosyć skromnych warunkach. Było to wynikiem surowego wychowania w duchu wiary protestanckiej oraz przedkładania przez ewangelików wartości duchowych nad materialne potrzeby człowieka. Ojciec Jana, František Karafiát, poślubił wdowę z czworgiem dzieci. Z tego małżeństwa urodziło się kolejnych sześcioro potomków, z których Jan był najstarszy. Dzieci było więc dziesięcioro, dokładnie tyle, ile małych świetlików w utworze *Broučci*. Podstawową edukację otrzymał Jan Karafiát w domu rodzinnym oraz w miejscowej ewangelickiej szkole zborowej. Dalsze etapy nauczania odbył najpierw w niemieckim gimnazjum ojców pijarów w Litomyšlu, a w wieku lat szesnastu, dzięki pomocy siostry (uczennicy założonego przez Teodora Fliednera² Instytutu dla Diakonów w Kaiserwerth), dostał się do renomowanego gimnazjum w Gütersloh (Westfalia). Karafiát znalazł się więc w środowisku wybitnie ewangelickim. Po złożeniu matury i ukończeniu gimnazjum w 1866 r. podjął studia teologiczne na uniwersytetach w Berlinie (trzy semestry), Bonn (dwa semestry) oraz w Wiedniu (jeden semestr). W 1869 r., po zdanym egzaminie *pro ministerio* (egzamin proboszczowski), młody teolog – za sprawą referencji swego wiedeńskiego profesora Eduarda Böhla³ – otrzymał posadę nauczyciela domowego w rodzinie państwa Langerów w Kolonii nad Renem. Pobyt Jana Karafiáta w Kolonii nie trwał zbyt długo, miał jednak na niego ogromny wpływ i ukształtował go duchowo na całe życie. Mistyczna atmosfera holenderskiego reformowanego zboru w Elberfeldzie (dziś Wuppertal) – na którego czele stał słynny dr Hermann Friedrich Kohlbrugge, teść wiedeńskiego profesora Eduarda Böhla – wywarła na młodym duchownym ogromne wrażenie. Miasto wśród winnic i kościoł w ogrodzie za miastem obecne w utworze *Broučci* to wiernie sportretowany Elberfeld oraz zbór Kohlbruggego z czasów Jana Karafiáta. Tutaj pisarz poznał jedyną miłość swego życia – pannę Herminę Schleicherową, z którą wiązał nadzieje na założenie rodziny. Małżeństwo nie doszło jednak do skutku i Jan do końca życia pozostał kawalerem. Po pobytach za granicą (Niemcy, Szkocja) w 1870 r. powrócił do kraju, gdzie najpierw na krótko objął duszpasterską opieką placówkę w Rudnicy nad Wełtawą, a następnie przyjął propozycję Londyńskiego Towarzystwa Misyjnego dotyczącą

¹ Wydanie polskie: *Świetliki*, tłum. J. Bułakowska, Warszawa 1964.

² Teodor Fliedner (1800–1864) – pastor protestancki, który w 1833 r. założył w Keiserswerth (Düsseldorf) pierwszy zakon żeński specjalizujący się w opiece nad ludźmi chorymi, starymi i ubogimi. Odbывała się tam teoretyczna i praktyczna nauka pielęgniarstwa.

³ Eduard Böhl (1836–1903) – ewangelik, profesor Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie w Wiedniu. Zaangażowany w pomoc czeskim i morawskim ewangelikom; prowadził korespondencję z czeskimi i morawskimi księżmi.

napisania książki o Janie Husie⁴. Po jej wydaniu Jan Karafiát udał się jako gość Kościoła Reformowanego w Szkocji do Edynburga, gdzie nawiązał długoletnią znajomość z bogatą szlachcianką Johan Dennistoun Buchanan of Auchentorley. Owa zażyłość była dla niego dużą podporą nie tylko duchową, ale i materialną. Szkocka przyjaciółka stała się bowiem na długie lata mecenaską twórczości pisarza. Wsparła finansowo między innymi wydanie utworu *Broučci*.

Po prawie rocznym pobycie w Szkocji Jan Karafiát w 1872 r. wrócił do kraju i objął stanowisko spirytuała ewangelickiego seminarium nauczycielskiego w Czaśławiu. Spędził tu dwa lata obfite w problemy i nieporozumienia z władzami kościelnymi. Dla Jana Karafiáta, który przywykł do atmosfery duchowej wolności Elberfeldu i nieskrępowanego skostniałymi zasadami Kościoła szkockiego, aura oschłej ortodoksji, racjonalizmu i konserwatyizmu, w owym czasie panująca w czeskim Kościele, była bardzo trudna do zaakceptowania. Po powrocie na Morawy Jan Karafiát wykładał religię, pedagogikę oraz dydaktykę w ewangelickim gimnazjum w Czaśławiu. Wtedy też powstała znaczna część dzieła, które przyniosło mu największy rozgłos i nieśmiertelną sławę. Dzieła, które na stałe wpisało się w kanon czeskiej literatury dziecięcej i nadało jej nowy kierunek – *Broučci: Pro malé i velké děti* (1876). Dziś trudno uwierzyć, że książka, która zajmuje honorowe miejsce w domowych bibliotekach wielu Czechów, zanim uzyskała status bestsellera literatury dziecięcej, przebyła długą i niełatwą drogę.

Po dwóch latach pracy dydaktycznej Karafiát przyjął propozycję objęcia posady proboszcza w Hrubej Lhocz, czuł bowiem, że taka jest wola Boża. Od 1874 r. pełnił więc posługę duszpasterską w nikomu nieznaną górską wiośce. Zarówno w samej decyzji o objęciu proboszczowską opieką małej miejscowości, jak i w wytrwałej, pokornej dwudziestoletniej pracy kapłańskiej tkwią najistotniejsze rysy charakteru i religijności Jana Karafiáta. Dewizą jego życia były słowa wypowiedziane w dniu jego narodzin przez babkę:

Witam cię, mój złoty synku, witam i życzę ci, aby się z twojego narodzenia wraz ze mną cieszyło wielu, jak wówczas kiedy narodził się Jan Chrzciciel. Zresztą nazwiemy cię Janem. Na przywitanie przynoszę ci coś od siebie, a od Pana Boga wszystko, co w swej przedwiecznej radzie raczył ci z wielkiej miłości przygotować. Nigdy o to nie miej strachu, to zawsze samo cię znajdzie⁵.

Brak lęku przed nieznanym, radość nawet z najdrobniejszych rzeczy oraz bezgraniczna wiara w Bożą opatrność – oto sedno wiary Jana Karafiáta, który dał temu literacki wyraz w *Świetlikach*.

Książka, która powstała na geograficznych i literackich peryferiach, przez prawie dwadzieścia lat nie znalazła należnego jej uznania ani literatów, ani duchownych, ani pedagogów. Wpisując się w nowy (wówczas jeszcze nieznan) nurt literatury dziecięcej, wyprzedziła niejako swoją epokę. Jan Karafiát uczynił swoimi bohaterami najmniejszych w świecie przyrody – robaczki świętojań-

⁴ J. Karafiát, *Mistr Jan Hus*, Praha 1922.

⁵ Cyt. za: J. Konar, *Posłowie*, [w:] J. Karafiát, *Świetliki*, tłum. J. Bułakowska, Cieszyn 2008.

skie – i skierował opowieść do najmniejszych spośród wszystkich czytelników – do dzieci. Nawiązał do dziecięcego sposobu postrzegania świata, zarówno na płaszczyźnie psychologicznej, językowej, jak i literackiej.

Utwór *Broučci*, który wyszedł spod pióra pastora ewangelika, jest czymś znacznie ważniejszym i cenniejszym niż zwykła opowieść o życiu owadów. W przygodach małych świętojańskich robaczków zawarł bowiem autor alegoryczną drogę człowieka do Boga i Boga do człowieka.

Jan Karafiát pisał *Świetliki* od września 1873 do września 1874 r. Pierwsze wydanie ukazało się w 1876 r., wyszło anonimowo nakładem autora (który życzył sobie, by wpływy z książki zasiliły czeski majątek narodowy) w wydawnictwie Václava Horkiego. Pisarz liczył się z faktem, że książka nie spotka się z dobrym przyjęciem w kręgach dorosłych czytelników, i rzeczywiście tak się stało. A ponieważ to oni dobierali lektury dzieciom, nie dotarła zbyt szybko do rąk najmłodszych. Jedni zarzucali jej wątpliwą wartość dydaktyczną i literacką, innych raziło łączenie biblijnego (uduchowionego) przesłania utworu z przyrodoznawczym (przyziemnym) tematem. Książka doczekała się więc opinii utworu profanującego wiarę i Słowo Boże.

Sytuacja zmieniła się dopiero w 1893 r., kiedy w czasopiśmie „Čas” ukazała się jej pochlebna recenzja autorstwa krytyka literackiego Gustawa Gammy Jaroša. Zwrócił on uwagę na nietuzinkowy charakter *Świetlików* i wyróżnił je spośród ówczesnej czeskiej twórczości dla dzieci. Docenił edukacyjny charakter książki, autora nazwał zaś czeskim Andersenem: „Básníka jejího lze s rozvahou nazvati českým Andersenem”⁶. Paradoksalne to określenie, ponieważ baśni Jana Christiana Andersena autor *Broučkův* nigdy nie czytał. Pytany o literackie inspiracje *Świetlików* wskazywał na źródła czeskie. Ewentualne nawiązania dotyczyły więc alegorycznych obrazów zaczerpniętych z literatury rodzimej: książki Jana Amosa Komenského *Labyrint světa a ráj srdce* (1631) i Karla Aloisa Vinařického *Sněmy zvířat* (1841). Nie zmienia to jednak faktu, że tak pochlebna opinia o książce zyskała jej wielu sympatyków, zwłaszcza w kręgach pedagogicznych. Już po roku ukazało się kolejne jej wydanie, otworzyły się więc przed *Świetlikami* drzwi szkół oraz domów czeskich. Drugim powodem wzrostu popularności utworu stało się jego pierwsze ilustrowane wydanie⁷, chętnie kupowane przez dorosłych jako świąteczny prezent dla dzieci. Książka nadal ukazywała się anonimowo. Autor *Świetlików*, podbudowany zmianami w postrzeganiu jego utworu, na łamach czasopisma protestanckiego „Reformované listy”, które sam wydawał w Pradze, napisał w 1903 r.: „Kdyby si tento spisek chtěl český národ prohlásit za svůj majetek, rád mu své právo postoupím”⁸. Z myślą o swoich zagranicznych przyjaciółach Jan Karafiát osobiście przetłumaczył utwór na języki niemiecki

⁶ Cyt. za: J.B. Čapek, *Broučci jako dílo umělecké*, [w:] *Nad karafiátovými broučky*, red. L. Balcar, Praha 1941, s. 58.

⁷ *Spolek Komenského*, Praha 1895.

⁸ Cyt za: F. Kučera, *Broučci jako dílo vychovatelské*, [w:] *Nad karafiátovými...*, s. 115.

oraz angielski. Ów fakt doprowadził jednak do nieporozumienia, książka bowiem, która funkcjonowała równocześnie w wersji czeskiej i obcojęzycznej, w opinii odbiorców zaczęła uchodzić za dzieło angielskiego pisarza przetłumaczone na język czeski. Jan Karafiát w obronie i na dowód czeskości utworu zdecydował się ujawnić swoje nazwisko. Kolejne wydania książki od 1910 r. zawierały już więc informację o autorze.

Pisarstwo, podobnie jak kapłaństwo, Karafiát pojmował w sposób szczególny. Pisać znaczyło dla niego w równiej mierze uczestniczyć w misji literackiej, co katechetycznej oraz wychowawczej. Posłannictwo dzieła literackiego rozumiał jako akt oddziałujący nie tylko na odbiorców, ale także na samego autora dzieła:

Zvláštní milost ode Pána jest i to, když člověk uprostřed mnohých těžkostí a nesnadností dovede se vrhnout na práci literární. Arci rozumím, že nepíše o věcech, které ho svírají a tísní, nýbrž že zalatuje do krajín a sfér, kde se mu mile dýše, a kde duše jeho se zapomíná a okřívá, zvedajíc se od země do čistších výšin, jak to v hejnách dělávají naše holubice při západu slunce⁹.

Jan Karafiát nigdy nie traktował twórczości literackiej jak odskoczni od codziennych duszpasterskich obowiązków. Przeciwnie, niemal każde jego dzieło odzwierciedla życiową misję autora, którą było dla niego ewangelizowanie. Karafiát wiarę w Boga rozumiał absolutnie tradycyjnie jako czerpanie ze źródeł Pisma Świętego. Słowo Boże było dlań istotą dnia powszedniego, a nie odświętnym rytuałem¹⁰.

Autor *Światlików* odebrał nie tylko staranne teologiczne wykształcenie, był również utalentowany muzycznie, czego wyraz dał w utworach: *Reformovaný zpěvník* (zbiór 150 psalmów oraz 52 pieśni; 1876) i *Písničky svobodného* (1900). Spośród twórczości dla dzieci i młodzieży należy wymienić cztery pozycje: *Kamarádi, povídka ze života pro život* (opowiadanie; 1873) – tragiczna historia małżeństwa ewangelika z katoliczką, *Karafiátova čítanka* (1924), *Broučkova*

⁹ Cyt. za: J.B.Čapek, *op. cit.*, s. 57.

¹⁰ J. Karafiát jako bibliista podjął się nowej redakcji Biblii kralickiej [Biblia kralicka (czes. *Bible kralická*) – pierwszy całościowy przekład Biblii na język czeski z języków oryginalnych. Protestantckiego tłumaczenia Pisma Świętego dokonali z inicjatywy Jana Blahoslava bracia czescy. Przekład opublikowano w miejscowości Kralice, stąd tytuł. Wydanie pierwsze miało sześć tomów, ukazało się w latach 1579–1593. Wydanie trzecie, z 1613 r., jest do dziś najpopularniejszą wersją Biblii w języku czeskim. W latach 1994–2009 został zrealizowany jej nowy przekład, który pierwotnie nosił nazwę *Nowa Biblia kralicka* i powstał w środowisku ewangelickim. Podstawą tego przekładu nie była jednak w dominującej części *Biblia kralicka*, dlatego pod koniec prac przekładowych zmieniono jej tytuł na *Biblia: tłumaczenie XXI wieku*].

W 1878 r. ukazały się nowe analizy Pisma Świętego: najpierw wyszedł *Rozbor Kralického Nového Zákona co do řeči a překladu; s historií našeho biblického textu*, dalej: *Revidovaný kralický překlad bible Páně*, a w 1887 r. Karafiát opublikował *Kritické vydání Bible kralické z roku 1613*. Stworzył również inne dzieła mieszczące się w tematyce biblijno-katechetycznej: *Reformovaný katechismus – Křesťanské učení/Katechismus Jana Karafiáta* (katechizm; 1876) oraz *Šestnáctero pražských kázání* (zbiór homilii; 1905). Tematykę historyczną podjął we wspomnianym już dziele *Mistr Jan Hus* (1872), a autobiograficzną – w pięciotomowym dziele *Paměti* (1860–1927).

pozůstalost (zbiór 30 bajek; 1900) oraz naturalnie *Broučci: Pro malé i velké děti* (1876).

Mimo tak bogatego i różnorodnego dorobku literackiego Jan Karafiát dla wielu czytelników pozostał autorem jednego dzieła, które jednak szeroko rozślało w świecie imię skromnego morawskiego pastora. *Broučci* należą bowiem do skarbnicy czeskiej literatury dla dzieci. Trudno zliczyć kolejne wydania *Świetlików*, tym bardziej że wciąż są chętnie wznawiane. W samym języku czeskim jest ich już ponad sto. Utwór został kilkanaście razy przetłumaczony (na niemiecki, angielski, łużycko-serbski, słoweński, chorwacki, retoromański, włoski, słowacki, rosyjski, ukraiński, polski i inne). *Broučci* doczekały się wielu adaptacji teatralnych, telewizyjnych, radiowych, zostały również zinstrumentalizowane.

Czemu zawdzięcza sukces ta – w istocie niewielkich rozmiarów – książka? Otóż autorowi udało się w alegorycznym świecie owadów odzwierciedlić duchową sferę życia człowieka. Zminiaturyzowany świat robaczków świętojańskich przeżywających wesołe i smutne przygody jest w istocie opowieścią o ludzkiej drodze życia, która – choć wiecie czasem krętymi ścieżkami – zawsze prowadzi do Stwórcy, do Boga. W utworze wyraźnie odczuwalne są wpływy ciepłej, rodzinnej atmosfery domu autora. Historia dzieciństwa, okresu dojrzewania i przekształcania się w dorosłego świetlika została osadzona w uroczym klimacie XIX-wiecznej wsi morawskiej i piękna otaczającej ją przyrody. Jan Karafiát zdołał ten literacki mikroświat – niepozbawiony przecież kłopotów i radości, pracy i zabawy, narodzin i śmierci – maksymalnie przybliżyć dziecku. Prostota oraz lapidarność stylu, umiejętne wplatanie dziecięcego socjoletu oraz elementów gwary ludowej do realistycznej narracji przyczyniły się do pozytywnej recepcji książki wśród dzieci. I choć z dzisiejszego punktu widzenia utwór ewangelickiego pastora miejscami wydaje się archaiczny, nie zmienia to faktu, że Jan Karafiát stworzył nowy rozdział w historii czeskiej literatury dla dzieci.

Tytułowe świetliki stanowią wspólnotę wielopokoleniową oraz zhierarchizowaną. Ich codzienne życie ukazane jest z perspektywy najmniejszej komórki społecznej, jaką jest rodzina oraz cała gromada. Czytelnik jest więc świadkiem zarówno spektakularnych wydarzeń społecznych, takich jak narodziny, śmierć (ukazana metaforycznie) czy zaślubiny, jak i zwykłych okoliczności dnia powszedniego: pracy w gospodarstwie domowym, choroby, zabawy. Bez względu na to jednak, czym w danej chwili zajmują się bohaterowie, niemal każde wydarzenie spaja wspólny mianownik – obecność Boga. Wszystko, co czynią świetliki, czynią na chwałę Pana. Żyją, pracują, bawią się, bo taka jest wola Boża, modlą się do Stwórcy, pokładają w Nim nadzieję i oddają się w Jego opiekę. Nie traktują jednak swojej obecności na świecie jako przykrew konieczności, przeciwnie, obecność Stwórcy oraz czytelne reguły Jego prawa (pochodzące z Biblii) porządkują ich świat, dzięki nim życie staje się piękniejsze i bardziej zrozumiałe. W pobożności i religijności świetlików nie ma żadnych elementów apokaliptycznych. Autor dzieła wierzy bowiem – tak jak apostoł Paweł – w „Boże przejrzenie i powołanie”. Nie jest to jednak wiara ślepa czy bierna, Jan Karafiát nie rezygnuje z wolnej

woli¹¹. Zdaniem katechety wierzący chrześcijanin walczy przez całe życie. Bój, jaki toczy, jest przede wszystkim walką z samym sobą, z własnymi słabościami, wadami, pokusami. Istotą prawdziwej wiary jest absolutne podporządkowanie się woli Bożej. Posłuszenie żyć i posłuszenie umrzeć – oto katecheza Jana Karafiáta, której literacki wyraz znajdziemy w *Świetlikach*.

Teologiczny i moralny aspekt utworu Jana Karafiáta atakowany był wielokrotnie. Autorowi zarzucano propagowanie bezwzględnego posłuszeństwa człowieka wobec Boga, które – według Maksa Webera – było wysoko cenione właśnie w środowisku zreformowanego Kościoła braci czeskich. Tak powierzchowna interpretacja utworu była zarówno dla autora, jak i dla książki krzywdząca. W prostym, pozbawionym zbędnych ozdobników dziele literackim Jan Karafiát zdołał poruszyć złożony i niełatwy temat wiary. Autentyczna i wynikająca ze szczerych przekonań głęboka religijność autora widoczna była w każdej sferze jego życia – pisarskiej, kapłańskiej, społecznej, pedagogicznej: „V Karafiátovi vidím Bratra, který po dvou stech letech zabloudil do dvacátého století. Chodil mezi námi jako vrstevník a přítel Jana Blahoslava”¹². Istotnie, propagowany przez Jana Karafiáta na wskroś religijny sposób życia mógł się wydawać zbyt surowy i ortodoksyjny. Intencją i życiową powinnością autora-pastora było jednak ewangelizować, głosić Słowo Boże. Dumny ze swojej czeskości, celowo osadził fabułę utworu w ojczyistych realiach. Wiele malowniczych opisów przyrody przywołuje na myśl zakątki Jimramova. Natomiast opisy miasta oraz kościoła nawiązują do czasów pobytu w Elberfeldzie:

Když kmoťříček a tatínek byli ještě hoši a měli poprvé letět, že je vzal Janinčin tatínek s sebou, ukazoval jim cestu a povídal jim, co kdy a jak. A oni se tomu pěkně od něho naučili. A jednou, když už sami lítali, přidal se k nim Janinčin tatínek a povídal: „Pojd'te, hoši, já vás někam zavedu. Ale musíte být tiši a dávat pozor”. – A oni, že ano. A letěli a letěli, až přiletěli k takovému krásnému městu. Kolem byly krásné zahrady, a tam, už skoro za městem, v jedné té zahradě u cesty stál veliký krásný dům, okna náramně velká a dveře ještě mnohem větší. A ta okna byla plná světla a ty dveře byly dokořán otevřené...¹³

Wybór świetlików (inaczej robaczków świętojańskich)¹⁴ na bohaterów książki nie jest przypadkowy, lecz kryje znaczenie symboliczne. Robaczki świętojańskie to żywe lampy niosące ludziom światło. A światło – wśród wielu swoich zna-

¹¹ W 1904 r. na łamach czasopisma „Reformované listy”, których był wydawcą (w latach 1896–1905), Jan Karafiát prowadził ostrą polemikę na temat pojęcia wiary z Tomášem Masarykiem. Masaryk jako filozof był orędownikiem racjonalizmu i humanizmu. Skupiał się na etyce praktycznej. Negował bierność i bezmyślność wiary rozumianej jako oddawanie się woli Bożej.

¹² Jan Blahoslav (1523–1571) – czeski pedagog, historyk, językoznawca oraz biskup Jednoty braci czeskich. Jego klasyczny przekład Nowego Testamentu, inicjatywa przetłumaczenia Biblii na język czeski oraz propagowanie języka czeskiego zapewniły mu ważne miejsce w czeskiej historii narodowej. Cyt. za: J.B. Čapek, *op. cit.*, s. 68.

¹³ J. Karafiát, *Broučci: Pro malé i velké děti*, Brno 1967, s. 33.

¹⁴ Czes. *brouček* – ‘zuczek’, ‘chrząszczyk’, ‘robaczek’; *svatojánský brouček* – ‘robaczek świętojański (świetlik)’. Przenośne znaczenie to pieszczotliwe określenie małego dziecka, maleństwa, dzieciyny lub ekspresyjny odpowiednik pol. ‘kochanie!’, ‘skarbie!’. Por. *Słownik czesko-polski*, red. J. Siatkowski, M. Basaj, Warszawa 1991.

czeń – jest również symbolem Słowa Bożego – życia. Według Ewangelii św. Jana (J 1, 1–4) „W nim było życie, a życie było światłością ludzi”. Światło, które niosą światu robaczki, jest więc prawdą o Bogu czy wręcz samym Bogiem. Jezus mówi: „Jam jest światłość świata” (J 8, 12), „Wy [apostołowie, przyp. K.C.] jesteście światłością dnia” (Mt 5, 14). Latarnie, w których świetliki niosą ludziom światło, również mają wartość symboliczną – oznaczają poszukiwanie zguby, prawdy. Latarnia (kaganek) to także znak światła duchowego oraz nieśmiertelności duszy¹⁵. Robaczki świętojańskie spełniają więc funkcję ewangelizacyjną. Swoim przykładowym, religijnym życiem uczą ludzi (zarówno dzieci, jak i dorosłych), jak żyć zgodnie z wolą Bożą. Dychotomiczny podział świata przedstawionego, który wprowadził w utworze Jan Karafiát, sytuuje świetliki oraz ludzi na dwóch biegunach. Robaczki świętojańskie mają świadomość, że są stworzeniami bożymi. Żyją więc zgodnie z naturą, bezwzględnie posłuszne Stwórcy, i właśnie dlatego są szczęśliwe:

[...] poslušné broučky že má Pán Bůh na starosti, takže se jim nemůže nic stát. A i když se jim něco stane, že je to tak dobře, že to Pán Bůh tak chtěl a že nesluší broučkům moc plakat a narákat¹⁶.

W opozycji do świetlików stoją nieposłuszni Bogu ludzie, którym źle się wiedzie. Co w tym kontekście szczególnie ciekawe, świetliki od nich właśnie nauczyły się wiary w Boga. Podczas wieczornych lotów do miasta odwiedzały kościół, w którym podpatrywały modlących się wiernych. Spodobała im się zarówno ceremonia odprowadzania eucharystii, jak i śpiewy ludzi. To w kościele poznały słowa modlitwy, która towarzyszy im każdego dnia:

A tak tam vletěli oknem, sedli si dole na rám a dívali se. Od stropu dolů visely tři velikánské svícný a krásně svítily. Dole na zemi bylo plno lavic. Když kdo přišel, vkročil do lavice, zůstal chvíli stát, díval se do klobouku a pak si pěkně sedl. Měl s sebou pod paží dvě knihy, a tu jednu si otevřel. Až tu jeden z nich vystoupil na takové lešeníčko, kde byl malý stoleček, a že budou zpívat. A začali zpívat a tak krásně zpívali! A když dozpívali, vstali, a ten na tom lešeníčku počal se modlit: že jsou nestateční lidičkové a že byli neposlušní, aby jim to Pán Bůh odpustil pro milého Syna svého a svým Duchem aby je posvětil. Potom otevřel tam na stolečku velikánskou knihu a četl z ní o hrstce a o červíčkovi, a že aby se nebál. A když si zas sedl, tu jim pěkně vypravoval, když se někdo bojí Pána Boha, že se nemusí nikoho bát, ba že ani nesmí, protože to Pán Bůh nechce. Pak se zas modlili a zas zpívali, a když už vycházeli, dávali u dveří něco na talíř, až to cinkalo. [...] A od té doby tam tatínek s kmotříčkem často byli, a té modlitbičce, kterou se vždy před spaním modlí, se tam naučili¹⁷.

Religijność świetlików nie jest oparta na pustych gestach. Wiara i Słowo Boże towarzyszą każdej chwili ich życia. Świetliki odmawiają krótkie modlitwy kilka razy dziennie. Modlitwa poranna:

¹⁵ Por. *Słownik symboli*, red. W. Kopaliński, Warszawa 2001, s. 190.

¹⁶ J. Karafiát, *Broučci: Pro malé...*, s. 33.

¹⁷ *Ibidem*.

Ó náš milý Bože, povstali jsme z lože a pěkně tě prosíme, dejž, ať se tě bojíme, bojíme a posloucháme, a přitom se rádi máme¹⁸.

Modlitwa wieczorna:

Podvečer tvá čeládka co k slepici kuřátka k ochraně tvé hledíme, laskavý Hospodine¹⁹.

Świetliki modlą się także przed spożyciem posiłku: „Požehnej nám, Pane Bože, prosíme tě pokorně”²⁰. Obecność Boga uwidacznia się również w codziennych zwrotach i pozdrowieniach: „S Pánem Bohem!”, „Pán Bůh s námi a zlý pryč!”, „I dá Pán Bůh, bude zas léto a zase se uvidíme”.

Życie robaczków świętojańskich to w żadnym wypadku nie idylla. Utwór utrzymany jest raczej w tonacji heroizmu. Bo czym, jeśli nie heroizmem, nazwać codzienne zmagania istot bożych z przeciwnościami losu? Bohaterowie utworu dzielnie przechodzą – niejednokrotnie bardzo trudne – koleje życia: chorobę, śmierć bliskich, atak wroga (dzięcioła). Również zakończenie książki trudno nazwać happy endem:

A byla zima. Ach, to byla zima, zlá zima. Potoky zamrzly až na dno, ptáci padali z povětří – mrzlo, až se jiskřilo. Ach, ti broučci pod jalovcem, jestli oni to vydrží? – Necht'. Však jestli zmrznou, oni poslušně zmrznou.

A bylo jaro. Všecko, všecko kvetlo, ale pravšecko, a tam pod jalovcem kvetlo dvanáct chudobiček, devět bělounkých jako mléko a tři s kraječkem jako krev červeným. Však tam kvetou podnes²¹.

Dwanaście wiosennych stokrotek – dziewięć białych jak mleko i trzy z czerwoną jak krew koronką – to metaforyczny obraz śmierci świetlików, posłusznych Bogu aż do końca.

Świetliki, jak sugeruje podtytuł utworu – *Pro malé i velké děti*, to dzieło przekazujące jednocześnie dwa komunikaty odbiorcze. Pierwszy, skierowany do najmłodszego czytelnika, w sposób nowatorski realizuje model literatury dziecięcej. Karafiátowi udało się bowiem połączyć realizm i fantazję, poetykę i etykę, dydaktyzm i humor. Autor świadomie odwołuje się do dziecięcego sposobu postrzegania świata. Dbą o należyte proporcje statycznych i dynamicznych części tekstu, wprowadza elementy socjolektu dziecięcego, proste konstrukcje zdaniowe, deminutiwa i powtórzenia. Odwołuje się również do znanego dziecku wzorca domu rodzinnego oraz XIX-wiecznej społeczności. Stąd wśród bohaterów literackich tradycyjny podział ról życiowych na męskie i żeńskie: ojciec – wymagający i karcący dzieci za złe zachowanie – jest niekwestionowaną głową rodziny (patriarchat). Matka to pełna ciepła i wyrozumiałości opiekunka domowego ogniska. Natomiast najmłodsi bohaterowie uosabiają wszelkie naturalne dziecięce przywary: psocą, śmie-

¹⁸ *Ibidem*, s. 24. Tekst modlitwy zawarty jest we współczesnym śpiewniku ewangelickim. Utwór wykonywany jest do muzyki Otomara Máchy.

¹⁹ *Ibidem*, s. 34.

²⁰ *Ibidem*, s. 24.

²¹ *Ibidem*, s. 104.

ją się, są ciekawskie, niecierpliwe. Zadają dorosłym wiele nurtujących je pytań, poruszają kwestie fundamentalne, dopytując o sens istnienia na świecie:

„To se budeš muset ještě moc učit, než budeš moci s tatínkem lítat a pěkně lidem svítit”. – „A copak se těm lidem musí svítit? Však my si svítíme sami!” – „Inu, když oni mají noc, když my máme den. Oni teď spí”. – „A pročpak jim tatínek svítí, když oni spí?” – „I holečku, to tak musí být, to už Pán Bůh tak chce, a ty také poletíš s tatínkem tam daleko a budeš pěkně svítit. Jen jdi a uč se lítat!”²²

Małe świetliki nurtuje również istota wiary:

„Brouček musí poslouchat. Vidiš, jak tatínek poslouchá”. – „Tatínek? Kohopak on poslouchá?” – „I Pána Boha poslouchá. Vždyť víš, že každé ráno letí z domu a je celý den pryč až do noci, a třebaže ho křídélka bolí, druhý den už hned zas letí, jen aby byl poslušný. Vidiš!”²³

Zastanawia je też fenomen Bożej Opatrzności:

Tu je tatínek vytrhl: „Broučku, myslíš opravdu, že je tam Janinka sama?” – „Když tam nikdo s ní není”. – „Copak s ní nikdo není?” – „A kdopak?” – „Pán Bůh je s ní. A její tatínek říkával, že poslušné broučky má Pán Bůh na starosti, takže se jim nic nemůže stát, a i když se jim něco stane, že je to tak dobře. A Janinka to dobře ví a poslouchá a nic se nebojí”. – „A máte ji rád, tatínku?” – „I bodejť bych neměl!” – „A vy, maminko, také?” – „I ovšemže mám”. – „A kmotřička ji má také ráda?” – „I toť, má. Broučci se mají všichni rádi!”²⁴

Równie ważne jak alegoria kryjąca głęboki sens filozoficzny są w książce rozważania o charakterze eschatologicznym. Eschatologia²⁵, którą określa się także jako teologię nadziei, w książce Jana Karafiáta rozumiana jest jako bezwarunkowe oddanie się Bogu w nadziei na życie wieczne. Fundamentem literackiej katechezy dla dorosłych uczynił autor rozważania o tym, co wieczne i nadprzyrodzone. Biblijnych wskazówek w tekście jest bardzo wiele. Podstawowym źródłem inspiracji autora, poza głęboką wiarą i pobożnością, stało się również wnikliwe przez niego analizowane Pismo Święte. Znajdziemy w *Świetlikach* nawiązania do Ewangelii św. Mateusza oraz św. Łukasza, II Listu do Koryntian czy Księgi Ezechiela. Wychowawczo-edukacyjny charakter dzieła literackiego ma zatem przemawiać zarówno do dzieci, jak i dorosłych czytelników.

Jedna z bohaterek utworu, Janinka, pełni funkcję duchowego pasterza świetlików. Prototypami jej postaci mogły być dwie osoby: Johan Denniston Buchanan of Auchentorley – oddana przyjaciółka Karafiáta, której mądrość życiową autor *Świetlików* bardzo cenił, lub sam Karafiát. Janinka w społeczności robaczków świętojańskich pełni funkcję duchownego, kaznodziei, doradcy. Jest postacią prawą, godną zaufania, pobożną, skromną i zaradną. Żyje samotnie, lecz nie skarży się na swój los, przeciwnie: przyjmuje staropanieństwo z pełnym zrozumieniem i pokorą:

²² *Ibidem*, s. 38.

²³ *Ibidem*, s. 27.

²⁴ *Ibidem*, s. 38.

²⁵ Eschatologia – gr. *éschatos* ‘ostateczny’, *lógos* ‘słowo’, ‘nauka’ – część doktryny religijnej traktująca o tzw. rzeczach ostatecznych: o końcu świata, sądzie ostatecznym oraz o losach człowieka po śmierci.

Beruška nemůže jít a nemůže si někoho namlouvat. Ona musí čekat, až si nějaký poslušný brouček pro ni přijde. A když žádný hodný brouček nepřijde, tak zůstane do smrti svobodná a ví, že proto nikdo pro ni nepřišel, že to Pán Bůh tak chtěl²⁶.

Obecność Janinki w utworze podkreśla jego teocentryczny wydźwięk. Jej posłuszeństwo wobec Pana budzi w świetlikach podziw i motywuje je do pracy nad sobą. Janinka doradza w sprawach doczesnych, przypomina jednak, że życie ziemskie jest dopiero początkiem czegoś znacznie cenniejszego. Postępuje więc według biblijnej nauki „cokolwiek robimy,/Pragnąc, kochając, posiadając, cierpiąc,/Jest zawsze tylko tymczasem,/Bo musi gdzieś być inne, prawdziwe i stałe,/Choć zupełnie nie wiadomo czym jest wieczność²⁷”.

Alegoryczny obraz relacji człowieka z Bogiem stworzony przez Jana Karafiáta dla wielu czytelników również dziś może być życiową nauką. Teocentryczny charakter utworu pokazany z perspektywy Kościoła ewangelicko-zreformowanego istotnie promuje surowe kalwińskie pojęcie wiary. Ten XIX-wieczny niewielki rozmiarami utwór literacki ma znaczenie dużo szersze niż tylko religijne. Kwestie filozoficzne nurtujące każdego człowieka, takie jak: sens istnienia, obecność sił wyższych czy śmierć zostały tu wyłożone w sposób taktowny i nieskomplikowany. Utwór – poza oczywistym wydźwiękiem teologicznym – niesie ze sobą również wartości ponadreligijne. Jest bowiem swoistym literackim kredo, któremu każdy człowiek – bez względu na przynależność religijną lub jej brak – powinien poświęcić uwagę. Życzeniem Jana Karafiáta było, aby wpływy z jego utworu zasiły majątek narodu czeskiego. Prawa autorskie do *Świetlików* przekazał ewangelickiemu kościołowi braci czeskich (českobratrská církev evangelická), dzięki czemu wspomógł materialnie wydawanie innych publikacji kościelnych. Marzeniem pisarza było, aby *Broučci: Pro malé i velké děti* stały się lekturą na długie lata zarówno dla dzieci, jak i dorosłych. Owo marzenie się spełniło:

Brky dejte, ale dobré, aby psaly pěkné věci! Čistoučké a ušlechtilé, by to mohlo číst i dítě, stařec měl co rozvažovat, aby řekli po stu letech: O, ten dobrým psával brkem!²⁸

Bibliografia

- Nad karafiátovými broučky*, red. L. Balcar, Praha 1941.
Religia a literatura, red. M. Jasińska-Wojtkowska, P. Nowaczyński, S. Sawicki, Lublin 1990.
 Karafiát J., *Broučci: Pro malé i velké děti*, Brno 1967.
 Karafiát J., *Świetliki*, przeł. J. Bułakowska, Cieszyn 2008.
 Konar J., *Posłowie*, [w:] J. Karafiát, *Świetliki*, tłum. J. Bułakowska, Cieszyn 2008.
 Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 2001.
 Lebrová D., *Jan Karafiát, spisovatel a kněz, autor „Broučků”*, www.petr.isibrno.cz.

²⁶ J. Karafiát, *Broučci: Pro malé...*, s. 93.

²⁷ Cz. Miłosz, *Thumacząc Annę Świrszczyńską na wyspie Morza Karaibskiego, Na brzegu rzeki*, Kraków 1994, s. 29.

²⁸ J. Karafiát, *Písničky svobodného*, cyt. za: F. Bednář, *Jan Karafiát, jeho život a dílo*, [w:] *Nad karafiátovými...*, s. 36.

Slovník českých spisovatelů, red. V. Menclová, V. Vaňek, Praha 2005.

Słownik czesko-polski, red. J. Siatkowski, M. Basaj, Warszawa 1991.

От аллегории до эсхатологии в произведении Яна Карафиата *Светлячки: Для маленьких и больших детей*

Резюме

В статье „От аллегории до эсхатологии в произведении Яна Карафиата *Светлячки: Для маленьких и больших детей*” обсуждается тема первой авторской детской книги второй половины XIX в., автором которой является чешский пастор-евангелист. В произведении найдём сильные автобиографические влияния, а также новаторские литературные течения; связь с детским образом восприятия мира в психологическом, речевом и литературном смысле. Статья показывает, как автору этого литературного произведения удалось в аллегорическом мире насекомых отобразить духовную сферу жизни человека. Миниатюрный мир светлячков – это иносказательная повесть о пути человека к Богу. Эсхатология в произведении Яна Карафиата воспринимается как безоговорочная преданность Богу в надежде на вечную жизнь. Теоцентрический характер произведения показан с перспективы реформации протестантского движения, который пропагандирует строгие правила кальвинизма.

Книга, кроме богословского смысла, несёт также ценности стоящие выше религии. Потому что является литературным декалогом – собранием основных этических правил, достойным внимания каждого человека, невзирая на религиозную принадлежность или её отсутствие.

From allegory to eschatology in Jan Karafiát's *Broučci: Pro malé i velké děti*

Summary

The article “From allegory to eschatology in Jan Karafiát's *Broučci: Pro malé i velké děti*” discusses the subject of the first authorial book for children from the second half of the 19th century, written by a Czech Evangelical pastor. In this literary piece of art we will find strong autobiographical influences and innovative literary trends, references to children's way of perceiving the world on the psychological, linguistic and literary grounds. The article shows how the author managed to reflect the spiritual sphere of human life in an allegoric world of insects. The miniaturized world of fireflies is an allegoric tale on man's way to God. Eschatology in Jan Karafiát's book is understood as unconditional commitment to God in hope of eternal life. A theocentric character of this book is presented from the perspective of the Evangelical Reformed Church, promoting a harsh Calvinist notion of faith.

The book, besides its theological implication, raises also transreligious values. For it is a literary Decalogue – a set of basic ethical principles, worth of every human being's attention, regardless of the religion they practice, if any.